

Razlogi za odprti dostop do raziskovalnih podatkov: politike, načela in koristi

JANEZ ŠTEBE

ADP, Univerza v Ljubljani, 11.5.2015

INZ in ZRC SAZU: Odprta dostopnost recenziranih publikacij in raziskovalnih podatkov: določila financerjev in praktična izvedba, Ljubljana

Odpri dostop

„Osnovni princip odprtega dostopa je takojšnja dostopnost rezultatov javno financiranih raziskav na svetovnem spletu brez naročniških ali avtorskopравnih omejitev.“

(<http://www.openaccess.si/definicije-in-deklaracije/>)

- 1) Odpri dostop do znanstvenih publikacij
- 2) Odpri dostop do raziskovalnih podatkov

„Odpri dostop do rezultatov javno financiranih raziskav v obliki objav in podatkov je del odprte znanosti.“

(<http://www.openaccess.si/definicije-in-deklaracije/>)

Raziskovalni podatki

Raziskovalni podatki predstavljajo osnovno podlago za znanstveno raziskovanje in z analizo omogočajo izpeljavo teoretično ali uporabno naravnanih zaključkov.

- ✓ numerični podatki, meritve,
- ✓ rezultati numeričnih modelov,
- ✓ ekonomski modeli,
- ✓ anketni podatki,
- ✓ intervjuji,
- ✓ dnevniški zapisi,
- ✓ delovna poročila,
- ✓ slike,
- ✓ grafi,
- ✓ risbe,
- ✓ besede (besedilni korpus),
- ✓ pisna gradiva,
- ✓ statistični letopisi,
- ✓ popisi prebivalstva,
- ✓ bibliografske podatkovne zbirke,
- ✓ zvočni zapisi,
- ✓ video,
- ✓ programska oprema,
- ✓ strojna oprema,
- ✓ aplikacije,
- ✓ spektri,
- ✓ senzogrami,
- ✓ lidarski podatki,
- ✓ herbariji,
- ✓ zbirke živali,
- ✓ vzorci tkiv...

Odprti podatki

Odprti dostop do raziskovalnih podatkov pomeni načeloma enake pogoje dostopa v okviru posameznih kategorij zainteresiranih uporabnikov, kot so raziskovalci, pedagogi, študentje in običajni državljani.

Odprto dostopni podatki morajo biti pripravljene v takšni obliki, da se uporabniki, ki so jim namenjeni, z njimi lahko seznanijo in jih uporabljajo za različne druge namene.

Vrednost in pomembnost podatkov:

- Ali so podatki enkratni, neponovljivi, predstavljajo evidenco o pojavu v času, ki je že minil, ter jih ni mogoče ponovno zbirati in reproducirati, npr. imajo zgodovinsko ali kulturno vrednost?
- Ali so z ustvarjanjem podatkov povezani razmeroma visoki stroški, velika poraba časa ter uporaba postopkov, znanja in instrumentov, ki so omejeni ter zagotavljajo njihovo redkost in večjo uporabnost za raziskovanje?
- Ali podatki spremljajo objave ugotovitev in so pomembni zaradi možnosti njihovega preverjanja in večje preglednosti?
- Uporabnost podatkov

Uporabnost podatkov:

- Ali obstaja potencialni nabor problemov, ki so rešljivi s pomočjo raziskovalnih podatkov, se pravi, da obstaja prihodnje povpraševanje?
- Ali je podatke mogoče najti in do njih dostopati na način, da bo določen problem rešljiv?
- Ali so podatki ustrezno dokumentirani, da se je o njih mogoče podrobno informirati in jih tako uporabljati na način, ki ni zavajajoč?
- Ali so podatki shranjeni na način, da je v določenem časovnem obdobju, lahko tudi za daljše obdobje, mogoče uporabljati orodja za branje podatkov in delo z njimi?

Koristi odprtega dostopa

Vedno večje število financerjev znanosti, predstavnikov znanstvene skupnosti in javnosti prepoznava pomen in koristi odprtega dostopa do podatkov. Skupno jim je pojmovanje raziskovalnih podatkov, ki izhajajo iz javno financiranih raziskav, kot **javnega dobra**.

Ob tem velja premisliti:

- 1) koristi za samega ustvarjalca podatkov,
- 2) koristi za znanstveno skupnost in
- 3) koristi za javnost.

Koristi za ustvarjalca

- 1) **neposredno** so povezane z možnostjo, da bo podatke v prihodnje potreboval on sam in jih bo, če bodo ustrezno shranjeni in dokumentirani, imel možnost ponovno uporabiti;

- 2) pomembne so tudi **posredne koristi** za njegov ugled in kariero:
 - če se na podlagi dostopnih podatkov poveča **citiranost in odmevnost** njegovega dela ter
 - so podatki ovrednoteni in **vpisani v znanstveno bibliografijo** in s tem deležni točkovanja.

Koristi za znanstveno skupnost

- **nova spoznanja**, do katerih je mogoče priti samo z uporabo in kombinacijo podatkov iz več virov, npr. raziskave trendov ali mednarodne primerjalne raziskave, raziskave redkih in majhnih populacij, metaanalitične študije ipd.;
- **bolj zanesljiva spoznanja** in njihova kumulativnost, kar je rezultat možnosti preverjanja ugotovitev in analiz na podlagi objavi priloženih podatkov;
- **povečevanje števila spoznanj** z večanjem števila uporabnikov istih podatkov, katerih sicer zaradi pomanjkanja sredstev in časa ne bi mogli zbrati sami;
- **usposabljanje** bodočih znanstvenikov, uporaba raziskovalnih podatkov za **študijske namene**.

Koristi za javnost

- pomembne so možnosti **izboljšanja življenja**, ki izhajajo iz ugotovitev raziskav;
- v družboslovju je pomemben tudi učinek pri izboljšanju samorazumevanja skupnosti, gradnji kolektivne identitete in odpravljanju predsodkov, diskriminacije, neenakosti ipd.;
- korist je tudi v **prihranku javnih sredstev**, ki so namenjena raziskovanju in izobraževanju.

Še nekaj razlogov za odprti dostop

- 1) Odprti dostop od nas zahteva **financer**: npr. obvezno ponuditi podatke, zagotoviti dostopnost,
- 2) je povezano z **etičnimi obveznostmi**,
- 3) kodeksi,
- 4) pravili ustanove,
- 5) zahtevo **revije**: nekatere znanstvene revije zahtevajo dostop do podatkov v povezavi s publikacijo (ima vrednost kot verzija podatkov, ki jo citira članek).
- 6) ipd.

Kako sodelujem pri odprtem dostopu

Osnovna strategija: že v času trajanja projekta aktivno skrbimo za zagotavljanje in povečevanje uporabnosti podatkov za namene projekta in za kasnejšo rabo, za uporabnost za širši nabor namenov in možnih uporabnikov.

Ustrezno ravnati že v fazi načrtovanja in ustvarjanja podatkov:

- kakovost pri konceptualizaciji, vzorčenju in izdelavi protokola za zbiranje podatkov,
- skrb za kakovost pri zbiranju oziroma ustvarjanju in pripravi podatkov za analizo,
- skrb za sprotno in zaključno dokumentacijo podatkov in pripravo metapodatkov za izročanje v podatkovno središče,
- načrtovanje in izpolnjevanje etičnih obveznosti,
- izbor trajno pomembnih podatkov ter
- zagotovitev kakovostnega digitalnega skrbništva.

3 ključne faze za zagotavljanje kakovosti podatkov

- 1) **Ravnanje** z raziskovalnimi podatki v fazi načrtovanja in ustvarjanja
- 2) **Izročitev** podatkov v hrambo v podatkovno središče
- 3) Podatkovna **objava**

1. Ravnanje z raziskovalnimi podatki

1) Kakovost raziskave:

- v celotnem procesu raziskovanja moramo skrbeti za čim višjo stopnjo kakovosti ustvarjenih podatkov

2) Etične obveznosti:

- Zakon o varstvu osebnih podatkov
- Etični kodeksi

3) Digitalno skrbništvo:

- ustrezna organizacija gradiv (formati datotek, prenos podatkov...)
- ravnanje (varnostne kopije, metapodatki, pravila dostopa...)

Pomoč oz. podpora: raziskovalna ustanova, knjižnica in financer

2. Izročitev podatkov v hrambo v podatkovno središče

Pri izboru podatkovnega središča je potrebno preveriti, kakšne so zahteve ponudnika storitev in kakšne so prednosti, ki jih ponuja predaja podatkov na določeno mesto.

- Kako je opredeljeno poslanstvo podatkovnega središča? Kdo so njegovi ciljni uporabniki?
- Katere vrste podatkov sprejema?
- Ali aktivno skrbi za trajno digitalno obstojnost in dostopnost podatkov ciljnim uporabnikom?
- Kakšna so merila in kako je opredeljen postopek izbora in sprejema podatkov, kakšne so zahteve glede tehničnih karakteristik?
- Kako je poskrbljeno za etične in zakonske zahteve glede varovanja zasebnosti in avtorskih pravic?

2.1 ADP: nacionalno podatkovno središče za družboslovje

Prednosti izročanja v ADP:

ADP preveri in ovrednoti pomen raziskovalnih podatkov za znanost in njihovo dolgoročno uporabnost.

Sprejeti podatki štejejo kot znanstvena objava in predstavljajo podlago za bibliografsko vrednotenje po merilih ARRS.

Omogoča dostop do podatkov, iskanje in pregledovanje opisov podatkov.

ADP nudi svetovanje, izobraževanje in usposabljanje uporabnikov. V katalogu dostopni podatki so osnova za bibliografsko navajanje v seznamih uporabljene literature.

Nudi podporo pri načrtovanju in izvajanju priprave podatkov za odprti dostop.

ADP na mednarodni in nacionalni ravni aktivno sodeluje na področju odpiranja raziskovalnih podatkov. Ustrezno svetuje glede načrtovanja in priprave podatkov za odprti dostop.

2.2 Predaja podatkov v ADP

Je proces, v katerem se dajalec in arhiv medsebojno informirata in posvetujeta glede podrobnosti, potrebnih za izpolnitev pogojev za sprejem podatkov.

ADP nudi svetovanje, navodila in orodja, ki olajšajo pripravo in izročanje podatkov.

Koraki:

- 1) Preveri, ali podatki ustrezajo merilom za sprejem v arhiv.
- 2) Predlog za predajo lahko raziskovalec pošlje preko »Obrazca za evidentiranje«.
- 3) Dajalec izpolni »Izjavo o izročitvi«, v kateri podrobneje opiše predana gradiva in pogoje dostopa.
- 4) Raziskovalec izpolni »Obrazec za opis raziskave«.
- 5) Raziskovalec pripravi ustrezno urejene in dokumentirane podatke ter ostalo gradivo za predajo v Arhiv.

2.3 Sprejem podatkov v ADP

ADP na podlagi podanih informacij in pregleda ponujenih gradiv ta ovrednoti in presodi o primernosti podatkov za sprejem. Pri tem stopi v ospredje ocena njihove znanstvene vrednosti in prihodnje uporabnosti za različne namene in uporabnike.

Odločilnega pomena so:

- vsebinski nabor in število spremenljivk, celovitost podatkov, večje število spremenljivk, kakovost metodologije;
- vključevanje v serije, mednarodna primerljivost, povezljivost podatkov in obstoj harmoniziranih standardnih demografskih spremenljivk;
- za kvalitativne podatke dodatno še poglobljenost in izčrpnost intervjujev.

3. Podatkovna objava v ADP

- 1) ADP podatke objavi v seznamu raziskav na svoji spletni strani.
- 2) Informacije o podatkih in sami podatki so dostopni tudi v Nesstar katalogu Arhiva družboslovnih podatkov,
- 3) Metapodatki o raziskavi so zajeti v združevalnih katalogih (COBISS, CESSDA, Nacionalni portal odprte znanosti)

Prednosti obravnave podatkov kot znanstvene objave

- Objava ima svojo istovetnost,
- navajanje uporabljenih podatkov,
- podatki so kot publikacija ovrednoteni in evidentirani v bibliografiji raziskovalca, ustanove,
- poveča se citiranost ostalih publikacij, povezanih z objavljenimi podatki,
- citatni indeksi.